

СУТНІСТЬ ОСОБИСТИХ ПІДСОБНИХ ГОСПОДАРСТВ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Марчук В.В.

Україна, м.Запоріжжя, Запорізький національний університет

In this Article the general approaches of the Soviet and modern science to the essence of the private part-time farms of the citizens are analyzed. The presence of theoretical disagreements in the views on their place in the system of social-economical relations is noted. The author gives his view to the general content of the private part-time farms as the specific form of the small production of the food, which was the elemental part of the household farms of the citizens.

Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, що торкалися особистих підсобних господарств населення, в визначенні їх соціально-економічної і досі відсутній єдиний знаменник. Вони, по великому рахунку, залишаються не осягнутими в політ-економічному, соціальному плані.

В радянські часи не існувало єдиної усталеної точки зору щодо природи ОПГ. Одні вважали ОПГ пережиточним явищем, що суперечить соціалізму, формою дрібного приватно-підприємницького господарства, що повинна відмерти [1,с.24; 2,с.47]. Інша частина вчених доводила, що ОПГ – соціалістична форма дрібного сільськогосподарського виробництва, і наводила власні аргументи [див.3]. Ще частина дослідників намагалась віднайти компромісний варіант, шукаючи “особливе місце ОПГ в системі відносин власності”. В цьому випадку вони трактувались як “специфічна перехідна форма виробництва”, яка існує при соціалізмі [4,с.410,420; 5,с.15-19; 6,с.84], як “залишкова форма дрібного виробництва і неусуспільненого селянського господарства” [7,с.89].

Теоретичні різночитання в баченні місця ОПГ в системі соціально-економічних відносин в радянські часи яскраво проявились в спробах осягнення їх основного змісту. Офіційна радянська наука так і не спромоглась дати єдине усталене визначення ОПГ. Частина визначень, що давались вченими, носила формально-описовий характер: “форма дрібного індивідуального сільськогосподарського виробництва при соціалізмі” [1,с.24; 8], “автономне сімейне виробництво”, “частина соціалістичного виробничого кооперативу” [9;с.44], “перехідна форма ведення господарства, яка існує при соціалізмі в сполученні з крупним промисловим виробництвом...” [5,с.15-19]. Інша частина виражала окремі (як правило правові) аспекти їх існування: “особливий вид особистої власності, що приносить прибуток” [1;с.20], і.т.д. Звісно, подібні форми окреслення основного змісту ОПГ не давали можливості адекватно розуміти їх соціально-економічну природу, чітко окреслити місце в системі соціально-економічних відносин.

Сучасна українська наука внаслідок зняття ідеологічних обмежень отримала можливість усунути однобічність і упередженість в визначенні сутності ОПГ. Однак, питання залишається в багатьох аспектах невивченим. Ще на початку 90-х років проф. Шепотько Л.О. поставив під сумнів правомірність застосовувати до особистих господарств населення заідеологізованих характеристик, закликав до переосмислення їх соціально-економічної сутності. Однак, по суті далі переосмислення радянської термінології справа не пішла. А ті публікації, що претендують на аналіз сутнісного аспекту проблеми [див. напр.10], в повній мірі його не розкривають.

І досі визначення ОПГ даються здебільшого за допомогою опису їх формальних ознак: “негромадські, недержавні, особисті і приватні виробничі ланки, що знаходяться в індивідуальному чи сімейному володінні” [11;с.29], “форма обособленого господарювання індивідуалів на селі” [12;с.33], форма виробництва продуктів та прибутку, відтворення особистої власності [13;с.11]. До того ж навіть формалізовані визначення іноді неповно (частково) відображають основний зміст ОПГ. Так, статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2000 рік визначає ОПГ як земельні ділянки, надані громадянам у власність, постійне чи тимчасове користування з метою виробництва сільськогосподарської продукції [14;с.259], хоча земля виступає лише одним (і не єдиним) виробничим ресурсом в ОПГ. Так само неповним можна вважати визначення ОПГ як присадибної ділянки і господарства, що ведеться на індивідуальній ділянці землі [15;с.128].

Ще одною характерною рисою сучасних досліджень з проблеми ОПГ є перенесення на них термінологічних штампів, характерних для ринкового суспільства. Типовим при цьому можна вважати визначення: ОПГ – по суті приватний сектор з рисами ринкової економіки, що зберігся, незважаючи на державну монополію на землю і функціонування командно-адміністративної, планової економіки” [16;с.56].

Значна частина дослідників, аналізуючи ОПГ не з сутнісної, а з формальної сторони, ставить їх в один ряд з селянськими (фермерськими) господарствами, виділяючи в якості основної риси відмінності між цими організаційними формами наявність чи відсутність найманої праці [17;с.43]. Так, В.Збарський в своїй статті фактично ототожнює поняття “особисте селянське господарство”, “селянське господарство”, “фермерське господарство”, “особисте підсобне господарство”, висуваючи в якості аргументу спорідненість їх функцій, і об’єднує їх в узагальнену категорію “малі форми господарювання” [18;с.48]. Однак, далі він сам фактично спростовує власну аргументацію, зазначаючи, що кожна з наведених малих форм господарювання має свої принципові відмінності, а особисті підсобні господарства

об'єднують не тільки селян, але й жителів міст і с.м.т. [18;с.49]. Так само мало прозорої логіки в статті В.Липчука і С.Курила [19]. Аналізуючи сучасну багатокладну економіку, вони виділяють так званий «індивідуальний сектор аграрної економіки», відносячи до нього особисті підсобні господарства і *частково* (!) селянські (фермерські) господарства в тій їх частині, що не використовують найманої праці [19;с.106]. Приблизно таку ж аргументацію використовують і О.Могильний [17;с.43], Л.Мельник та П.Макаренко [20;с.120].

Варто погодитись з думкою тих вчених, що вважають наведені вище наукові характеристики ОПГ неповними та невичерпними для адекватного теоретичного осмислення соціально-економічної сутності ОПГ [10;с.113].

Перехід до зважених і об'єктивних оцінок ОПГ можливий на нашу думку лише за умов абстрагування від їх формальних характеристик і спроб втиснути в ту чи іншу схему класифікації і диференціації тих чи інших організаційно-економічних форм, і концентрації уваги на інституційних, політ-економічних аспектах їх функціонування.

В цьому плані варто визначити ряд факторів, недостатнє розуміння або неврахування яких здатне призвести (а часом і призводить) до викривлених суджень щодо природи і сутності ОПГ.

1. ОПГ функціонували не лише в аграрній сфері. Суб'єктами їх ведення виступали і продовжують виступати не тільки жителі села, але й міста;
2. ОПГ як явище було притаманним не тільки радянській і пострадянській системі соціально економічних відносин. Історичні аналоги цього явища простежуються починаючи з періоду феодалізму в різних країнах світу;
3. За своєю основною функцією особисті господарства як форма самозабезпечення сім'ї усім необхідним були безумовно натуральним виробництвом, хоча це не виключало того, що деяка частина виробленої в них надлишкової продукції потрапляла в сферу обігу (на ринок);

Врахування вищенаведених факторів дає можливість найбільш повно і всебічно осягнути головні змістовні ознаки особистих господарств і наблизитись до вірного розуміння їх сутності. На нашу думку найбільш адекватним реаліям є бачення особистих господарств як однієї з форм (інваріантів) домашнього господарства. Деякі несміливі натяки на фактичну ідентичність понять “господарства населення” і “домашні господарства” знаходимо і у деяких сучасних дослідників аграрних відносин [20;с.119].

На нашу думку, не існує аргументів, які б перешкоджали застосуванню Марксової характеристики домашньої праці як вільної праці в домашньому колі для потреб

сімейства [21;с.406] для праці в особистих господарствах. Непереконливими можна вважати аргументи тих дослідників, що вважають не можливим відносити ОПГ до форм економічної діяльності домашніх господарств на тій підставі, що в домашньому господарстві не виробляються, а лише споживаються життєві блага, та задовольняються різноманітні потреби людей [20;с.120]. Можна навести безліч форм економічної активності населення в рамках домашніх господарств, спрямованих саме на виробництво благ чи послуг - промислові, сільськогосподарські, будівничі, транспортні, торгові, постачально-заготівельні і інші процеси матеріального виробництва, що протікають в рамках сім'ї і слугують створенню умов відтворення людини. Говорити про ОПГ як про одну з "проекцій" сім'ї на одну з її функцій – економічну [17;с.43] дають підставу тотожність суб'єкта їх ведення (сім'я), мети ведення (виробництво і споживання необхідних для відтворення робочої сили благ [1;с.65]), спільність факторів виробництва.

Такого роду інтерпретація є витриманою і теоретично несуперечливою як з точки зору наукової логіки, так і з позиції загальноновизнаних економічних концепцій (класична політекономія, марксизм, кейнсіанство, неоінституціоналізм). Також вона дозволяє аналізувати вітчизняні соціально-історичні реалії не з позицій "парадоксальності", а виходячи з загальносвітових закономірностей розвитку соціальних інститутів (з точки зору яких радянські і пострадянські реалії є лише особливим випадком розвитку неринкових господарських систем). З історичної точки зору, виходячи з українських реалій, ОПГ являли собою залишки натурального (сімейного) укладу економіки, були на конституційному рівні формалізовані в системі радянських правовідносин і існують до теперішнього часу, слугуючи матеріальним базисом для формування більш досконалих (дрібнотоварних і товарних) організаційних форм економічних відносин.

Подібний висновок дозволяє більш чітко сформулювати основний зміст ОПГ як специфічної форми дрібного виробництва продовольчої продукції, економічну основу якої склала особиста власність на фактори виробництва, і яка була складовою ланкою домашніх господарств населення.

Список посилань:

1. *Личное подсобное хозяйство в условиях агропромышленной интеграции.* - М, 1988.
2. *Шмелев Г, Стексов Ю. Личные подсобные хозяйства // Экономические науки. – 1983. - №3*
3. *Белянов В.А. Личные подсобные хозяйства при социализме. – М, 1970*

4. Косолапов Р.И. Актуальные вопросы концепции развитого социализма //Социологические исследования.-1985.-№2
5. Островский В.Б. ЛПХ в условиях социализма // Актуальные проблемы агропромышленного комплекса. - Алма-Ата, 1985
6. Бестужев-Лада И.В. Социальное прогнозирование // Социальные аспекты современного экономического и научно-технического развития. – М,1986
7. Волков И.М. Трудовой подвиг советского крестьянства в послевоенные годы: Колхозы СССР в 1946-1950 годах. – М, 1972
8. Шмелев Г. Индивидуальные формы ведения сельскохозяйственного производства // Вопросы экономики. - 1996.- №7
9. Янюк Е. Роль Особистих господарств колгоспників у системі колгоспного виробництва // Економіка Радянської України. – 1965. - №8
10. Михайлова Л.І. Особисті підсобні господарства населення: сутність, класифікація, ефективність // Економіка АПК. – 2001. - №7
11. Мельник Л.С. Подсобные хозяйства населения // Экономика АПК.- 1999.- №8
12. Бизнес-информ. – 1995. - №43
13. Додонова М.В. Особисті підсобні господарства сільських жителів Криму: стан, перспективи розвитку // Автореф. Дис.Канд.екон. наук. – Сімферополь, 2000
14. Сільське господарство України за 2000 рік: Статистичний щорічник. – К., 2001
15. Тимченко С.М. Українське село: проблеми етносоціальних змін 1959-89рр.- Запоріжжя, 1995
16. Попов Н. Мотивационные механизмы и стимулы труда в сельском хозяйстве // АПК: экономика и управление.- 1992.- №2
17. Могильний О.М. Деякі аспекти аграрної політики щодо приватного сектора // Економіка АПК. – 2000. - №8
18. Збарський В.К. Особисті селянські господарства в становленні малих форм господарювання // Економіка АПК. – 2004. - №1
19. Липчук В.В., Курило С.М. Перспективи розвитку особистих господарств населення Економіка АПК. – 2001. - №3
20. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Особистий сектор сільськогосподарського виробництва: стан, тенденції і перспективи // Економіка АПК. – 2002. - №11
21. Маркс К. Сочинения.- 2е изд.- Т.23. – М, 1953